

BİR KIRSAL DİNİ MİMARİ ÖRNEĞİ OLARAK ESKİŞEHİR, GÜNYÜZÜ, KUZÖREN KÖYÜ CAMİİ VE RESTORASYON UYGULAMALARI

Esra ŞAHİN ÇELİK
T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, Türkiye
mimesra@hotmail.com

Gülşen DİŞLİ
T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, Türkiye
disli001@umn.edu

ÖZ

Türkiye’de tarihi camilerin çoğu vakıf kökenli olup, restorasyonları mülkiyet durumuna göre Vakıflar Genel Müdürlüğüne gerçekleştirilmektedir. Bu araştırma kapsamında da Eskişehir, Günyüzü, Kuzören Köyü Camii, kırsal dini mimari değerleri açısından incelenmiş ve yapıda 2016 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğüne gerçekleştirilen restorasyon uygulamaları aktarılmıştır. 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başına tarihlenen Kuzören Köyü Camii, kareye yakın dikdörtgen planlı bir ibadet bölümü ile kuzey cephede ahşap dikmeli açık bir son cemaat yerinden oluşmaktadır. Moloz taş, ahşap, kamaş, toprak ve benzeri yöresel malzeme kullanımı, bağdadi kubbe, kemer, ahşap dikme ve benzeri geleneksel yapıım elemanları, renkli bezemeli iç mekân algısı ve asimetrik pencere düzeni yapının başlıca kırsal mimari değerleridir. Moloz taş beden duvarları olan camide, özellikle iç mekânda mahfil, minber, tavan ve benzeri yapı öğelerinde ahşap, ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Kuzören Köyü Camii mimarlık ve sanat tarihi açısından çeşitli kaynaklarda incelenmiş olmasına rağmen, yapının son onarımlarda ortaya çıkarılan ve daha önce değinilmeyen verileri bu çalışma kapsamında ortaya konmuştur. Ayrıca bu çalışma ile yöresel malzeme kullanımı, yapıım tekniği ve özgün mimari öğelerini koruma anlamında kırsal dini mimarinin bir örneği olan Kuzören Köyü Camii’nin, alanında az çalışma yapılan kırsal dini mimari örneklerine katkı sunması hedeflenmiştir. Çalışma kapsamında arazi çalışmaları, literatür ve arşiv taraması kullanılan başlıca araştırma metotları olmuştur. Yapının restorasyon uygulaması esnasında ulaşılan yeni bulgular- özgün kot, sıva altından çıkan özgün duvar örgüsü, beton döşeme altından çıkan özgün taş ayaklar, toprak dam ve benzeri veriler- yöredeki benzer camilerin projelendirilmesi ve onarımları esnasında örnek teşkil etmesi açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Kuzören Köyü Camii, Eskişehir, kırsal mimari, restorasyon, dini mimari.

ESKİŞEHİR, GÜNYÜZÜ, KUZÖREN VILLAGE MOSQUE AS A CASE OF RURAL RELIGIOUS ARCHITECTURE AND ITS RESTORATION APPLICATIONS

ABSTRACT

Most of the mosques in Turkey have waqf roots and Directorate General of Foundations has conducted their restorations according to their ownership status. The scope of this research include the investigation of rural religious architectural values of Eskişehir, Günyüzü, Kuzören Village Mosque, and the restoration applications conducted at the mosque by Directorate General of Foundations in 2016. Kuzören Village Mosque, dated to the late 19th early 20th century, has a rectangular (close to square) main prayer area, and an open late comers’ portico with wooden pillars, on the north façade of the mosque. Rubble stone, wood, straw, earth and similar local material usage, interior dome and arches made of lath and plaster, wooden pillars and such traditional construction techniques, colored decorated interior space perception, and asymmetrical window arrangement are primary rural religious architectural values of the building. In the mosque, with rubble stone main body walls, especially at interior space elements such as women’s section, minber, and ceiling, wood is the mostly used construction material. Although Kuzören Village Mosque has been examined in terms of its architectural and art history in various literature, the data obtained during latest unspoken of

restoration inventions introduced with this research. Further, with this research it is aimed to contribute to the rural religious architectural studies, which is a rarely studied field, by means of Kuzören Village Mosque as an example of rural religious architecture with its local material usage, construction technique, and original architectural elements. Field works, literature, and archival research are the primary research methods used for this study. New findings obtained during the restoration applications- original floor level, masonry beneath the plaster, stone foot findings beneath the concrete floor, earthen roof- are important for the conservation project preparation and restoration processes of similar mosques in the region.

Keywords: Kuzören Village Mosque, Eskişehir, rural architecture, restoration, religious architecture.

GİRİŞ

Kuzören Köyü, İç Anadolu Bölgesinde yer alan Eskişehir İli, Günyüzü İlçesi sınırları içinde, il merkezine ≈150 km ve ilçe merkezine ≈8 km uzaklıkta, Arayıt Dağı eteklerinde, tarihi “Kral Yolu” üzerindedir. Köyün çevresi dağ ve tepelerle çevrili olup, ormanlık bir alandır (Altınsapan ve Parla, 2004: 26-27; Göçeri, 2010: 37). Karasal iklimin hâkim olduğu köyde, ekonomi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Kısmen bağcılık da yapılmaktadır (Göçeri, 2010: 37, 254). Araştırma kapsamında, bir kırsal yerleşim alanı olan Kuzören Köyünde yer alan tarihi cami, kırsal dini mimari unsurları bakımından incelenmiş ve yapıda 2016 yılında gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları aktarılmıştır. Öncelikle Türkiye’de kırsal dini mimari üzerine yapılan çalışmalar araştırılmış, Kuzören Köyü Camii mimarisi tanıtılmış, yapıdaki kırsal mimari unsurları arazi çalışmaları ve literatür taraması ile belirlenmiş ve son yapılan restorasyon çalışmaları; sağlamlaştırma, bütünlüme, yeniden yapım, temizlik ve diğer imalatlar başlıkları altında anlatılmıştır. Yapıya ait rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinden temin edilmiştir. Restorasyon aşamaları ise arazi çalışmaları ile yerinde gözlemlenmiştir.

Kırsal Mimari

“İş bölümünün gelişmediği, ekonomisi tarıma dayanan, geniş aile yapısının, yüz yüze komşuluk ilişkilerinin olduğu yerleşmeler” olarak tanımlanan kır yerleşmelerinde, köy en büyük birimdir (Karabulut, 2007: 4). “Halk tarafından yapılan halkın mimarlığı”, “yöresel/yerel mimarlık”, “vernaküler mimari”, “spontane mimarlık”, “tarım çağı mimarlığı” gibi ifadelerle de tariflenen kırsal mimari, çoğunlukla ev, konut gibi sivil mimari örnekleri içeren “belli bir döneme ve yöreye özgü mimarlıktır” (Anadolu’da Kırsal Mimarlık, 2012: 5). Aran (2015: 10) benzer şekilde kır yapılarının ayırt edici özelliklerini; “görünümünde okunan doğallık karakteri, toplumların geleneksel gereksinimlerine, kültürün özel yaşamına, yer ve iklim koşullarına yanıt oluşturmaları, yöre insanları tarafından fiziksel ve zihinsel yaşamlarını sürdürebilmek için basit araç gereçlerle ve çevre ile uyum içinde yalın, özgün bir formda yapılmaları” olarak sıralamaktadır. Diğer bir ifadeyle kır yapıları, bir topluluğun kolektif amaçlarına tanıklık eder, üslup kısıtlamalarından da bağımsızdır (Aran, 2015: 10). Özgüner’in (1968: 19-27) “Köyde Mimari Doğu Karadeniz” başlıklı eseri yöredeki köy evlerinin kırsal mimari özelliklerinin detaylı olarak anlatıldığı önemli bir çalışmadır. Anadolu’da mevcut kırsal mimari üzerine araştırmalar çoğunlukla kırsal alan ve sivil mimariyi kapsamakta olup, kırsal dini mimari üzerine yapılan çalışmalar oldukça kısıtlıdır (Anadolu’da Kırsal Mimarlık, 2012; Aran, 2000; Eres ve Akın, 2010: 79-90; Durukan, 2003: 130-149; Delibaş ve Erten, 2016: 95-105; Selvi, 2011; Ceylan, 2010: 151-168; Kavas, 2011: 23-40). Bunlardan Aksulu ve Özbek Esen (2015: 69-78) Bolu İli, Seben İlçesi, Dedeler Köyü Cuma Camiini, Aksulu ve Ceylan (2015: 47-53) da Bolu İli, Seben İlçesi, Nimetli Köyü Eski Camiyi başlıca kırsal mimari unsurları açısından incelemiş ve yapıların mevcut durum analizlerini yapmıştır. Giray Küçük ve Eyüpgiller (2014: 106-119) Çatalca’da 15.-20. yüzyıllar arasında kırsal alanda inşa edilen yirmi iki adet kırma çatılı köy camiini incelemiş, Batur ve Öymen Gür (2005: 136-161) “Doğu Karadeniz’de Kırsal Mimari” başlıklı araştırmalarında kırsal dini mimari örneklerine de yer vermiştir. Özen ve Aksakal (2015: 1-16) ise araştırmalarında Trabzon’daki kırsal camilerde süsleme programları üzerine yoğunlaşmıştır. Uzun ve Çiftçi (2016: 322-333) çalışmalarında Samsun, Kavak ilçesindeki geleneksel kırsal dini mimari örneklerinden ahşap camilerde mekân analizi ve iç ve dış mimari özellikleri üzerinde durmuştur. Parla’nın (2012: 645-666)

Eskişehir, Beylikova ilçesindeki köy camilerini konu alan çalışması ise kırsal dini mimari öğelerinden döner eksenli ahşap bindirme tavanları tanıtımı açısından önemlidir.

Eskişehir, Günyüzü, Kuzören Köyü Camii

Eskişehir İli, Günyüzü İlçesi, Kuzören Köyünde ve tapunun 1-2 pafta 998 parselinde kayıtlı olan tarihi köy camii, Eskişehir Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 19.09.2007 tarihli ve 2183 sayılı kararı ile korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmiş ve koruma grubu 1 (Bir) olarak belirlenmiştir.¹ Yapının Vakıflar Genel Müdürlüğüne hazırlattırılan rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri ile raporları, anılan Kurulun 08.10.2008 tarihli ve 3108 sayılı kararı ile uygun bulunmuş ve onarım esnasında çıkan özgün buluntular doğrultusunda projeler revize edilerek, onaylı revize projelerine uygun olarak yapının onarımı 2016 yılında tamamlanmıştır.² Kareye yakın dikdörtgen planlı yapı $\approx 8.61 \times 9.08$ m iç ölçülerinde bir harim ile kuzeyinde ≈ 2.07 m eninde sundurma bir son cemaat yerinden oluşmaktadır.³ Kuzey batı köşede yer alan minaresinin Yunan işgali esnasında yıkıldığı ve 1950 yılından sonra yöre halkının kendi imkânları ile yeniden inşa edildiği bilinmektedir (Altınsapan ve Parla, 2004: 73-78). Altınsapan ve Parla mimari özelliklerini dikkate alarak camiyi 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başına tarihlemektedir (Altınsapan ve Parla, 2004: 73). Güney cephede dışta mihrap nişi hizasında duvara yerleştirilen $\approx 0.18 \times 0.28$ m ölçülerindeki taş kitabede H. 1256/1840 M. tarihi açıkça okunabilmektedir. Ancak söz konusu kitabenin çevirisinden, kitabenin yapıya ait olup olmadığı bilinmemekle birlikte, günümüzdeki yerine sonradan yerleştirilmiş olma ihtimali de oldukça yüksektir (Parla, 2008: 343). İçte harimin kuzeyinde, ortası harim yönünde dairesel olarak çıkıntılı ahşap bir kadınlar mahfili yer almaktadır. Mahfile çıkış onarım öncesinde girişin batısında yer alan ahşap bir merdivenle sağlanmakta iken, onaylı proje doğrultusunda son cemaat kuzey duvarının doğu yönünde yapılan bir merdivenle dıştan sağlanmıştır. Harim güney duvarında alçı mihrap nişi ve nişin batısında iki pencere arasında ahşap minber yer almaktadır. Kademeli ahşap tavan, üstte ahşap kirişlerle birbirine bağlanan dört adet ahşap dikme ile taşınmaktadır. Tavanın ortasında ise 2.58 m çapında bir bağdadi kubbe bulunmaktadır. Caminin güney tarafında tarihi bir köy çeşmesi yer almaktadır. Tek kemerli, kesme taştan yapılan çeşme günümüzde kullanılır durumdadır.

Eskişehir, Günyüzü, Kuzören Köyü Camiinde Kırsal Mimari Dokuyu Oluşturan Unsurlar

Sümerkan (2008: 5) geleneksel kırsal mimari incelemelerinde; yapının bulunduğu bölgedeki coğrafi koşullar, yöreden temin edilebilen yapı malzemeleri ve kullanıcı kültürünün, yapıların plan ve yapım ayrıntılarında üç önemli unsur olduğunu vurgulamaktadır. Eskişehir, Günyüzü, Kuzören Köyü Camiinde de benzer şekilde kırsal mimari dokuyu oluşturan unsurlar; yöresel malzeme kullanımı, geleneksel yapım elemanları ve teknikleri ve geleneksel süsleme programı olarak üç başlık altında incelenmiştir.

1. Yöresel malzeme kullanımı: Günyüzü ilçesinde kırsal kısımdaki yapıların büyük çoğunluğu kerpiç ve taş yığmadır. İlçe merkezinde ahşap yapıların oranı da hayli fazladır.⁴ Geleneksel kırsal mimarinin ana koşullarından biri olarak vurgulanan yöresel malzeme kullanımı (Sümerkan, 2008: 6), Kuzören Köyü Camiinde de yaygındır. Yapıda restorasyon sonucu sıva raspasıyla açığa çıkarılan “*taş yığma konstrüksiyon*” gözlenmektedir. Beden duvarlarında, yörede kolay bulunabilen farklı ebatlarda çoğunlukla kireçtaşı kullanılmıştır (Akyol, 2008: 6, 18).⁵ Yapıya ait malzeme analiz raporu incelendiğinde, kullanılan bu taşların yakın çevredeki taş ocaklarından temin edilmiş olabileceği değerlendirilmektedir (Akyol, 2008: 1-33). Köşelerde daha büyük ebatlı ve yekpare muntazam, kaba yonu taşları kullanılırken, diğer bölümlerde taş boyutları oldukça küçüktür. Taş duvar örgüsündeki

¹ Kültür ve Turizm Bakanlığı, Taşınmaz Kültür Varlıklarının Gruplandırılması, Bakım Ve Onarımları, 660 Sayılı İlke Kararı, <http://teftis.kulturizm.gov.tr/TR,13918/660-nolu-ilke-karari-tasinmaz-kultur-varliklarinin-grup-.html>. Erişim Tarihi: 13.01.2017.

² Yapıya ait rölöve, restitüsyon, restorasyon projeleri, kurul kararları ve tescil fişi için Bkz. Vakıflar Genel Müdürlüğü Meridien Eski Eser Programı ve Yatırım Programı Arşivi, Eskişehir, Günyüzü, Kuzören Köyü Camii Dosyası.

³ Benzer sundurma son cemaat uygulaması Günyüzü İlçesi, Beyyayla Köyü (Sürez) Camii'nde de gözlenmektedir.

⁴ Günyüzü İlçesi, http://www.eskisehirliyiz.biz/eskisehir/ilce_index.asp?sec=3&bolgeid=29. Erişim Tarihi: 13.12.2016.

⁵ Yapıya ait malzeme analiz raporunda traverten ve mermer örneklerine de rastlandığı belirtilmektedir. Bkz. Ali Akın Akyol, 2008, Eskişehir - Günyüzü Kuzören Köyü Camii Yapı Malzeme Analizi Raporu, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Ankara, s. 6, 18.

genel yapım kurallarının dışında, Kuzören Köyü Camiinde, duvarlarda sıra ve kenet taşı düzenlemesi gözlenmez, yörenin imkânları doğrultusunda duvar içinde çamur harç ile örülü küçük boyutlu moloz taş kullanılmıştır. Taş sıraları ve ahşap hatıllar yatay olarak düzenlenmiştir. Yapıda taş malzemenin kullanıldığı bir diğer bölüm, harim ve son cemaat ahşap dikmelerinin pabuçlarıdır (Şekil 1). Araştırma kazıları sonucu açığa çıkarılan bu pabuçlar, devşirme malzeme olabildiği gibi, kaba yonu bir taş ayak da olabilmektedir. Mevcut, erişilebilen, yöresel malzeme kullanımını gerektiren kırsal mimarinin bir getirisi olarak, araştırma kazılarından çıkan tüm taş pabuçlar birbirinden farklı form ve ebattadır. Minare kaidesi ise kesme taştan yapılmıştır. Bu bölümde mermer malzeme örneklerine rastlanmıştır (Akyol, 2008: 6, 18).

Yapıda “ahşap” bulunmakta ise de ikinci derece bir yapı malzemesidir. Taş duvarlar arasında hatıl, pencere karkasları ve iç mekânda döner eksensli bindirme tavan ve etrafındaki ahşap çıtalı tavan, tavanı taşıyan dikme ve kirişler, bağdadi kubbe, minber ve mahfilde ahşap ana malzemedir. İç mekândaki dört adet ahşap dikme ve dikmeler arası kirişler bağdadi çıtalarla kaplanmış ve üzeri sıvanmıştır. Yapının ahşap geniş saçakları (≈ 0.50 m) ve son cemaat bölümündeki ahşap sundurma, taş duvar yüzeylerini korumaktadır. Örtü malzemesi olarak üzeri toprakla sıkıştırılmış kamış, saz, toprak karışımı uygulanan çatıda, bu toprak damın üstü marsilya tipi kiremitle örtülmüştür. Toprak dam, bakımı zor olduğu için sonradan kiremit ile kaplanmış olmalıdır. Neticede, yağmur ve kar suyu ile birlikte çamur hale gelen toprak damın belli aralıklarla loğlarla sıkıştırılması ve saçaklarının tokaçlanması gerekmektedir. Kamış örtünün altında ahşap çatı kirişlemeleri ve onun altında ahşap tavan kaplaması yer almaktadır (Şekil 2). Çatı örtüsünün bu katmanları incelendiğinde, ustanın yörede kolayca bulabildiği ve erişebildiği kamış, saz, toprak ve ahşap malzeme ile geleneksel teknikler kullanarak eserini gerçekleştirdiği açıktır.

Şekil 1. Harim iç mekanda (a) ve son cemaatte (b) araştırma kazıları sonucu döşeme altından çıkan taş ayaklar (Kaynak: Yazarlara ait fotoğraf arşivi, 2016).

Şekil 2. Cami toprak dam detayını gösterir fotoğraflar (Kaynak: Yazarlara ait fotoğraf arşivi, 2016).

Yapıda özgün “metal” malzeme sadece pencere demir parmaklıklarında ve tel kafeslerinde kullanılmıştır (Şekil 3). Geçmeli demir parmaklık detayı, genel uygulamanın dışında, baklava dilimi düzeninde yapılmış ve ahşap pencere kasalarına birleşim detayı da yerel çözümleri beraberinde getirmiştir. Parmaklıkların üzeri ise yörede kolay bulunabilecek tel kafes malzeme ile örtülmüştür. Böylece her türlü haşerenin iç mekâna girmesi önlenmiştir.

Şekil 3. Pencere metal geçmeli parmaklarının fotoğrafları (Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 2013; Yazarlara ait fotoğraf arşivi, 2016).

2. **Geleneksel yapıım elemanları ve yapıım teknikleri:** Yapıda bir kırsal mimari uygulaması olarak, “cephelerde asimetrik pencere düzeni” gözlenmektedir. Cephelerde karşılıklı olarak aynı sayıda ve ebatlarda pencere açıklıkları yerine, farklı sayı ve ebatlarda pencere bulunmaktadır. Güney cephede altta üç adet, doğu cephede ise altta iki adet pencere mevcuttur, batı ve kuzey cephelerde ise hiç pencere gözlenmez. 2016 yılı onarımında doğu, batı ve güney cephelerde üst kotta yer alan pencerelerin özgün olmadığı anlaşılmış ve onarım esnasında söz konusu açıklıklar kapatılmıştır. Kuzey cephede, doğu üst bölümde yer alan ve sonradan pencereye dönüştürülen açıklığın son onarımlarda, caminin ilk yapıldığı dönemde kadınlar mahfiline giriş için tasarlanan bir kapı olduğu anlaşılmıştır (Şekil 4).

Şekil 4. Kuzören Köyü Camii restorasyon öncesi (üstte) ve sonrası (altta) kuzey (a), güney (b) ve doğu (c) cephe fotoğrafları (Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 2013; Yazarlara ait fotoğraf arşivi, 2016).

Kırsal mimari yapım tekniğinin bir sonucu olarak, yapıda “*hatul köşe birleşim detayları, duvar boyunca hatul bağlantıları ve hatul boyutları*” cephelerde değişkenlik gösterir. Taş kâgir yapıda, köşelerde ara ahşap hatılların birleşim detayı olarak üst üste bindirme ve kertme boğaz tekniği uygulanmıştır (Şekil 5). Duvar boyunca ise hatul bağlantıları 45°'lik açı ile yapılmış, ya da nadir de olsa hatıllarda süreklilik sağlanmamıştır. Benzer şekilde harim içindeki tüm ahşap dikmeler bütün halinde olmayıp, dikme boyunun yetersiz kaldığı durumlarda taş ayaklar üzerine ahşap kiriş ekleri yapılmıştır. “Ustaların koyduğu kurallar, yaklaşımlar ve buluşlarla” (Sümerkan, 2008: 5) şekillen geleneksel mimariye uygun olarak, Kuzören Köyü Camii de yerel ustaların bilgi ve becerileri doğrultusunda, herhangi bir yapım tekniği düzeni aranmaksızın inşa edilmiştir.

Yapıdaki en belirgin yapım tekniklerinden bir diğeri Parla (2012: 345) tarafından “*kubbeli döner eksenli bindirme tavan*” olarak adlandırılan merkezi tavan uygulamasıdır (Şekil 6). Bu tavan tekniğinde, dört adet ahşap dikme üstte kirişlerle birbirine bağlanmakta, böylece yaklaşık kare formunda bir çerçeve elde edilmekte, bu çerçevenin üzerine çapraz köşe kirişleri ile sekizgen ikinci bir çerçeve oluşturulmakta ve orta bölüme bir bağdadi kubbe oturtulmaktadır (Parla, 2012: 345). Benzer tavan tipi, Eskişehir, Günyüzü, Dutlu Köyü Camii, Sivrihisar İlçesi, Sadık Bağı Köyü Camii, Karkın Köyü Camii, Ballıhisar Köyü Camii, Erzurum, Yukarı Mumcu ve Kümbet Köyü Camileri ve Tokat Garipler Camiinde de görülmektedir (Parla, 2012: 345-349). Orta kubbe dışında yapıda “*bağdadi*” uygulamasının gözlendiği diğer bölümler, ahşap dikme çevreleri ve bağlantı kiriş kaplamalarıdır.

Şekil 5. Kuzören Köyü Camii taş cephelerde hatıl köşe birleşim ve duvar boyu bağlantı detayları (Kaynak: Yazarlara ait fotoğraf arşivi, 2016).

Şekil 6. Camide kubbeli döner eksenli bindirme tavandan görünüm (Kaynak: Yazarlara ait fotoğraf arşivi, 2016).

“Simetriden yoksun, ihtiyaçlara göre şekillenen mimari üslup”, yapıdaki bir diğer kırsal yapım tekniğidir. Örneğin, harim iç mekânda dikmeler aynı kesitte olmadığı gibi, dikmeler arası mesafeler de (4.50 m, 4.56 m, 4.88 m ve 5.04 m olarak değişmektedir) muntazam değildir. Benzer şekilde yapıda taş beden duvarları kalınlıkları birbirinden farklıdır; batı cephede 0.76 m, doğu cephede 0.85 m olan kalınlık, güney cephede 0.93 m ve kuzey cephede 0.84 m olarak değişmektedir. Caminin doğu cephesinde üzerinde niteliksiz ahşap malzeme bulunan bir taş seki mevcuttur. Güney cephede ise irili ufaklı taş parçaları üzerine uzunlamasına yerleştirilen bir ahşap direk bu işlevi görmektedir. Bu cephede de doğu cephede olduğu gibi bir taş seki olduğu ancak zamanla yol düzenlemesi nedeniyle sekinin yol kotu altında kaldığı bilinmektedir.⁶ Karabulut’un da belirttiği gibi, bir gereksinime ve yöre halkının ihtiyaçlarına göre şekillenen kırsal mimaride deneme-yanılma yöntemiyle geliştirilmiş çözümler öne çıkmaktadır (Karabulut, 2007: 22). Camii kullanıcıları tarafından saçak altı gölgelikli oturma alanı olarak kullanılan bahse konu duvar dibi sekiler, zaman içinde ihtiyaç duyulması gereği herhangi bir ustaya ihtiyaç duyulmadan köylü halkı tarafından yapılmış izlenimi vermektedir (Şekil 7).

Şekil 7. Cami güney cephe ve doğu cephede oturma sekileri (Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi, 2013).

3. Geleneksel Süsleme Programı: Yapıda yerel ustalarca ve yerel özelliklerle iki farklı bezeme tekniği kullanıldığı gözlenmektedir; ahşap ve taş üzerine oyma şeklinde yapılan plastik bezemeler ve ahşap ve taş yüzeylere işlenmiş yazı ve kalemîşi bezemelerdir. Camide taş plastik bezeme mihrapta,

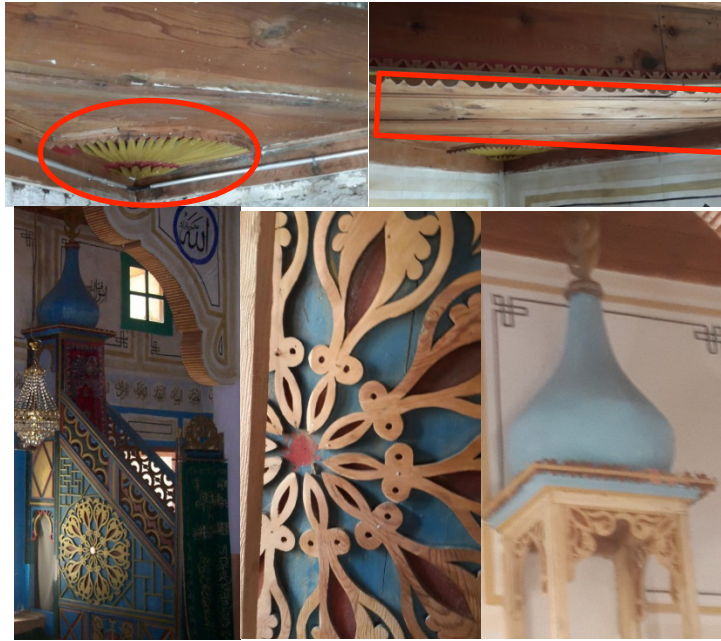
⁶ Yapıya ait onarım öncesi fotoğraflar için bkz. Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi.

son cemaat ve harimin ahşap dikmelerinin taş ayaklarında⁷ ve güney duvarına yerleştirilen taş üzerine kabartma yazılı kitabe ve daire içinde çiçek motifli bezemeli devşirme taşa gözlenmektedir (Şekil 8). Mihrap alçı kalıplama tekniği ile levhalar halinde yapılmış, alçak kabartma geometrik bir kompozisyona sahiptir. Altıgen mihrap nişi, balıksırtı formda yivli iki adet sütünce ile mihrap ise aralarında çarkıfelek motifli bulunan kabartma Kelime-i Tevhid yazısının tekrar ettiği bir silme ile çevrelenmiştir (Şekil 8).

Şekil 8. Camide gözlemlenen taş plastik bezeme örnekleri (Kaynak: Yazarlara ait fotoğraf arşivi, 2016).

Ahşap basit oyma bezemenin gözlemlendiği başlıca yerler; minber⁸, tavan köşelerindeki üçgen alanlar, bindirme tavan çıtalrı, ahşap dikme arası bağdadi kemerler ve son cemaat ahşap sütun başlıklarıdır (Şekil 9). Minber ahşap külâhı ise dilimli soğanvari formda yapılmış, üzeri alem ile taçlandırılmıştır.

Şekil 9. Ahşap minber (altta) ve tavan süsleme detayı (üstte) (Kaynak: Yazarlara ait fotoğraf arşivi, 2016).

Cami iç mekânının teyzininde kalemişi tekniğinde yapılan süslemeler önemli yer tutar. Bu bezemeler, harimin doğu, batı ve güney cephelerinde, sıvalı duvar yüzeylerine veya ahşap malzemeli minber ve

⁷ Özgün taş ayaklar harim ve son cemaatte 2016 yılı restorasyonu kapsamında yapılan araştırma kazılarında çıkmıştır.

⁸ Altınsapan ve Parla (2004: 75) minberin özgün olmadığını belirtse de, minberi bir dönemin ve yerel ustaların ürünü olarak kabul etmek mümkündür.

bağdadi iç kubbede; yazı, geometrik desenler ve kare ve dikdörtgen panolar şeklinde uygulanmıştır. Yapıya ait proje ve analiz raporlarında söz konusu süslemelerin özgün olmadığı belirtilmektedir. Mavi, turkuaz, sarı, turuncu, yeşil ve toprak rengine yakın kahverengi kullanılan başlıca renkler olmuştur. Duvarlar, kare ve dikdörtgen formda filetolardan oluşan karolojlarla/panolarla çevrilmiştir. Alt kattaki panolarda, yazı ve kalıp baskı ile yapılmış desenler bulunmakta, üst kattaki panolarda ise küçük daireler içinde dört halife ve dört büyük meleğin adları yazmaktadır. Ortada dört ahşap destekle taşınan kubbeli bölümde desteklerin aralarındaki konsollarda daire içinde yazı ve sekiz kollu yıldız motifleri, kubbe merkezine ise on kollu bir yıldız motifi işlenmiştir (Şekil 10).

Şekil 10. Restorasyon öncesi cami kubbe göbeği (a) ve tavan kirişlemeleri (b) ile batı cephe iç mekan (c) kalemişi süsleme ve yazıları gösteren fotoğraflar (Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi, 2013).

Cami içinde gerek sıvalı taş duvar yüzeyler gerekse ahşap elemanların hemen hepsinde bezemeler canlı renklerle boyanmıştır. Doğu Karadeniz yöresi kırsal dini mimarisinde olduğu gibi bu renklendirme sayesinde ortama sunulan canlı görünüm ile cami, “dünyevi bir mekân algısının objesi” olmuştur (Batur ve Öymen Gür, 2005: 29). Kuzören Köyü Camii’nin süslemelerinin temel özelliklerinden bir diğeri; amatör bir üslupla şablonlar halinde uygulanmış olması ve taklide fazlasıyla yer vermesidir.

Eskişehir, Günyüzü, Kuzören Köyü Camii’ndeki Başlıca Restorasyon Uygulamaları

Günümüzde anıtların korunmasındaki temel yaklaşımın sürekli bakımlarının sağlanması olduğunu belirten Ahunbay (2004: 90), anıtların onarımları için genel olarak; sağlamlaştırma, bütünleme, yenileme, yeniden yapma (rekonstrüksiyon), temizleme, taşıma tekniklerinden yararlandığını ve çoğu kez bir anıtın restorasyonu için bu sıralanan tekniklerden birkaçının bir arada uygulandığını ifade etmektedir. Bu bağlamda, Kuzören Köyü Camii’nde uygulanan başlıca restorasyon teknikleri sağlamlaştırma, bütünleme, yeniden yapım, temizleme ve diğer müdahaleler başlıkları altında incelenmiştir.

1. Sağlamlaştırma: Kuzören Köyü Camii harim zemininde yapılan araştırma kazısı sonucu, ≈0.60 m derinlikte orijinal zemin kotuna ulaşılmış, bu kotta bulunan zemini sağlamlaştırmak ve zeminde oturmayı engellemek amacıyla 10 cm * 10 cm ebatlarındaki ahşap hatıllar kullanılarak ve hatıl araları horasan harcı ile doldurularak zemine tespit edilmiştir (Şekil 11). Caminin beden duvarlarının iç yüzeylerindeki çimento esaslı sıva tabakası raspa edilmiş, tamirat sıvasının duvara tespitini sağlamak amacıyla, sıva altında rabbitz teli uygulanmıştır (Şekil 12).

Şekil 11. Cami harim zeminde, bulunan özgün döşeme kotunda ahşap hatıl uygulaması (Kaynak: Yazarlara ait fotoğraf arşivi, 2016).

Şekil 12. Sıva altı rabitz teli uygulaması (Kaynak: Yazarlara ait fotoğraf arşivi, 2016).

Cami içindeki orijinal ahşap dikmelerde boylu boyunca derin çatlakların bulunduğu gözlemlenmiştir. Bu çatlaklar ahşap talaşı, bezir yağı ve boncuk tutkaldan oluşan macun ile doldurularak, dikmelerin mukavemeti artırılmıştır. Aynı macunlama işlemi caminin özgün çıtalı ahşap tavanındaki kurt delikleri ve budak çevrelerinde çürüme gözlemlenen yüzeylerde de uygulanmıştır (Şekil 13).

Şekil 13. Ahşap dikmedeki yarıklar (a) ve tavadaki kurt deliklerinden bir görüntü (b) (Kaynak: Yazarlara ait fotoğraf arşivi, 2016).

Camide, mevcut tüm ahşap yüzeylerde su bazlı ahşap koruyucu uygulanmış, yenilenen ahşap elemanlarda emprenye edilmiş ahşap tercih edilmiştir. Çatıdaki özgün ahşap kirişlemelerde ve kirişleme altındaki tavan kaplama tahtalarında ise Paraloid B72 malzemesi uygulanarak ahşap elemanlar dış etkilerden korunmuştur. Çatıdaki sağlamlaştırma uygulamalarından bir diğeri çatı saçak kotunda yapılmıştır. Öncelikle beden duvarlarının en üst kotu dört taraftan ahşap hatılla çevrelenmiştir. Daha sonra orijinal çatı kirişlemeleri ile bu hatıllar çelik profiller ve bulonlar ile birleştirilmiş, ahşap saçaklar da uzatılarak yenilenmiştir. Aradaki mukavemeti artırmak ve bağlantıyı sağlamak amacıyla, beden duvarları üstünde horasan harçlı tesviye uygulaması yapılmıştır (Şekil 14).

Şekil 14. Çatıda saçakların yenilenmesi ve hatıllarda çelik profiller ve bulonlar ile birleşim detayını gösterir fotoğraf (Kaynak: Yazarlara ait fotoğraf arşivi, 2016).

2. **Bütünleme:** Caminin son cemaat yerinde yapılan araştırma kazısı sonucu ortaya çıkarılan özgün taş kaide örneği korunarak, diğer ahşap dikmelerin alt kısımlarındaki taş kaideler özgün örneğe uygun yapılmış ve bir bütünlük sağlanmıştır. Son cemaat ahşap sütun başlıklarında da mevcut özgün örnek korunarak diğer sütun başlıkları tamamlanmıştır.

Caminin beden duvarlarının dış yüzeylerinde sıva raspaşı yapıldıktan sonra duvarlarda bulunan küçük boyutlu moloz taşların çamur harç ile örüldüğü gözlemlenmiştir. Derzler açıldıktan sonra, oldukça derin derz boşlukları, derz dolgusu ile doldurulmuş ve son olarak derzleme işlemi yapılmıştır. Derz açılması esnasında, çamur harçla örülü duvardaki küçük boyutlu moloz taş arkalarında harç boşalması nedeniyle yığma duvarın mukavemetini kaybettiği anlaşılmış, cami beden duvarlarındaki bütünlüğü bozmadan gereken yerlerde taşlar, yerlerinden alınıp harçlanarak tekrar yerlerine yerleştirilmiştir (Şekil 15). Cami tavanındaki özgün tavan çitaları yer yer çürüdüğünden, bu çürüyen yerlerde deforme olan çitalar sökülerek özgün örneğine göre bütünlenmiştir (Şekil 16).

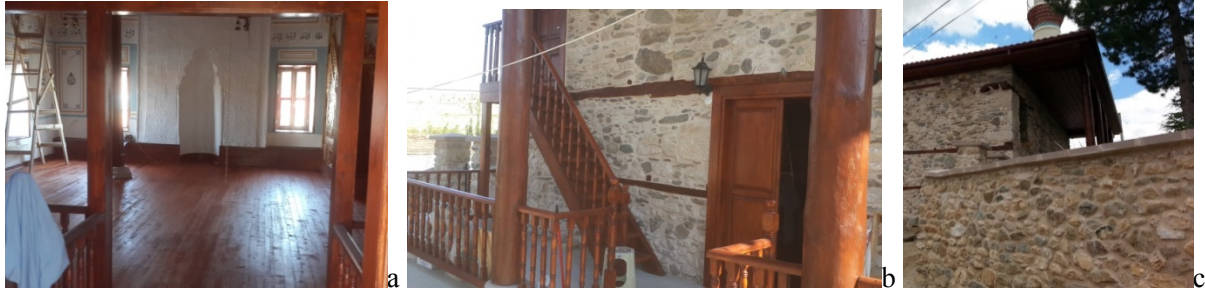
Şekil 15. Cami beden duvarlarında arkası boşalan özgün taşların yeniden harçlanarak yerine yerleştirilmesini gösterir fotoğraf (Kaynak: Yazarlara ait fotoğraf arşivi, 2016).

Şekil 16. Yenilenen tavan çitalarından görünüm (Kaynak: Yazarlara ait fotoğraf arşivi, 2016).

Caminin doğu cephesinde ve güney cephesindeki taş seki belirlenen kota göre rldkten sonra derzlenmiş ve üzeri andezit taş ile tamamlanıp, yöre halkının ihtiyaçlarına göre bir oturma elemanı oluşturulmuştur.

3. **Yeniden Yapım:** Yapıda yeniden yapım ahşap, taş ve metal elemanlarda mevcuttur. Yeniden yapılan başlıca ahşap mimari ögeler; kadınlar mahfili, ahşap korkuluklar, kadınlar mahfili kuzey cephe çıkış merdiveni, tüm ahşap kapılar, pencereler ve pervazlar, harim zemin döşemesi ve cami içi güney duvarı boyunca uzanan ahşap sekidir. Başlıca taş ögeler ise; avlu moloz taş duvarları ve harpuştası, avlu tretuarları ve yürüyüş yolları ile son cemaat taş zemin dşemesidir (şekil 17). Metal mimari ögelerde yenileme; minare şerefe korkuluğu ve külah kurşun kaplamasında gözlenmektedir. Tüm yenileme işlemleri ilgili Koruma Kurulu kararı ile onaylı projeler doğrultusunda zorunlu durumlarda yapılmıştır.

şekil 17. Yenilenen ahşap (a-b) ve taş (c) elemanlardan görünüm (Kaynak: Yazarlara ait fotoğraf arşivi, 2016).

Caminin avlusunda restorasyon uygulaması yapılmadan önce betondan inşa edilmiş niteliksiz bir abdestlik bulunmakta iken onaylı revize restorasyon projesine göre ihtiyaçlar doğrultusunda bir şadırvan inşa edilmiştir (şekil 18).

şekil 18. Yenilenen şadırvandan görünüm (Kaynak: Yazarlara ait fotoğraf arşivi, 2016).

4. **Temizleme:** Yapıda temizlik taş, tuğla, ahşap ve metal elemanlarda uygulanmıştır. Ali mihrapta mekanik ve kimyasal yollarla yağlı boya temizliği yapılmış, cephelerde sıva altından çıkan özgün moloz taş yüzeylerde yumuşak fira yardımıyla sıva kalıntıları temizlenmiş, yine cephelerde açılan derz aralarının kompresör ile kum, toprak, toz temizliği yapılmış, güney cephede moloz taş sıraları arasına yerleştirilmiş olan oyma bezemeli taş kitabe ve bezemeli devşirme taş, mekanik yollarla temizlenmiştir (şekil 19). Cami iç mekanında toprak dolgu altında kalan ahşap dikmelere ait orijinal taş ayaklar ve kesme taş eşme yüzeyi de temizlenmiştir. Temizlenen başlıca tuğla ge minare şerefe altı kirpi saaklarıdır. Başlıca ahşap ögeler ise; özgün ahşap minber, ahşap ıtalı tavan, tavanı

çevreleyen kemerlerin ahşap çıtaları ve ahşap dikmelerdir. Temizlenen başlıca metal öge, özgün geçmeli pencere parmaklıklarıdır.

Şekil 19. Cephe (a) ve çeşmede (b) temizlik (Kaynak: Yazarlara ait fotoğraf arşivi, 2016).

5. **Diğer müdahaleler:** Yukarıda sıralanan restorasyon ve konservasyon tekniklerinin dışında restorasyon sırasında uygulanan diğer imalatlar; mevcut wc'nin ıslahı, drenaj uygulaması, ahşap bindirme tavanı çevreleyen bağdadi kemerlerin üzerlerindeki kalemşi bezemelerin ihya edilerek korunması ve minare gövde ve peteğinde boya badana imalatıdır (Şekil 20).⁹

Şekil 20. Yapı çevresinde uygulanan drenaj detayı (Kaynak: Yazarlara ait fotoğraf arşivi, 2016).

⁹ Minare sıvasının yüksek doz çimento katkılı olması nedeniyle mevcut tuğla malzemeye zarar vermemek için betonlaşmış kalın sıva tabakası farklı noktalarda sökülmesi için deneme yapılmasına rağmen tuğla malzemeye zarar verdiği görüldüğünden sökülmemiş, minarenin yalnızca sıva üstü boyası yenilenebilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada, Eskişehir İli, Günyüzü ilçesi, Kuzören Köyünde yer alan 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başına tarihlenen kırsal dini mimari örneklerinden olan tarihi köy camii konu edinilmiştir. Kuzören Köyü Camii kırsal mimari unsurlarından; yöresel malzeme kullanımı, geleneksel yapım elemanları ve yapım teknikleri ile geleneksel süsleme programı açısından değerlendirilmiş, yapıdaki 2016 yılı onarımları, sağlamaştırma, bütünleme, temizleme, yeniden yapım ve diğer imalatlar başlıkları altında incelenmiştir. Kırsal mimari incelemeleri; Kuzören Köyü Camiinin geleneksel yapım tekniğinde ve teknoloji ile yöresel malzeme kullanılarak ve simetri kaygısı olmaksızın yerel ustaların bir ürünü olarak inşa edildiğini göstermektedir. Yapının restorasyonu aşamasında da mümkün oldukça bu özgün değerlerin korunduğu sağlamaştırma ve sağlıklılaştırma çalışmaları gerçekleştirilmiş, araştırma kazıları sonucu bulunan veriler doğrultusunda yapının orijinal haline getirilmesi hedeflenmiştir. Yapı, çimento katkılı tüm sıva, harç ve derzlerden temizlenmiş, yeni malzeme ve tekniklerin kullanımı sadece zorunlu hallerde gerçekleştirilmiştir. Günümüzde caminin restorasyonu tamamlanmış ve kullanıma açılmıştır. Kuzören Köyü Camii kırsal mimari unsurlarının ve onarımı esnasında çıkan özgün verilerin, yapının yakın çevresinde yer alan ve benzer kırsal dini mimari özellikleri gösteren Beyyayla Köyü Camii, Atlas Köyü Cami ve diğer civar köy camilerinin projelendirilmesi ve doğru restorasyon kararlarının verilmesi aşamasında faydalı olabileceği düşünülmektedir.

Gelecek dönem çalışmaları olarak;

- Avludaki müstemilat yapısının uygun bir işlev ile yeniden işlevlendirilerek köy halkı tarafından sahiplenilmesinin ve böylece yapının korunmasının sağlanması,
- Cami ile birlikte avlunun köy halkı tarafından bir toplanma yeri olarak değerlendirilmesi, avluda köy ölçeğinde festivaller, piknikler düzenlenerek sosyo-kültürel kaynaşma ortamının temin edilmesi,
- Avluda bir kuyu da açılarak ağaçların ve bitkilerin sulanmasında kullanılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahunbay, Z. (2004). *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*, İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- Aksakal, Z. ve Özen, H., (2015). "Trabzon Kenti Kırsal Camilerinde Süsleme Programlarının İncelenmesi", [http://www.academia.edu/2496388/Traditional Rural Mosques of Eastren Black Sea Region](http://www.academia.edu/2496388/Traditional_Rural_Mosques_of_Eastren_Black_Sea_Region). Erişim Tarihi: 03.01.2017.
- Aksulu, B. I. ve Özbek Esen, S., (2015). "Bolu, Seben District, Dedeler Village Cuma Mosque Conservation Problems as a case of Rural Architecture", *Gazi University Journal of Science Part B: Art, Humanities, Design And Planning (GU J Sci Part: B) 3(4)*, s. 69-78.
- Aksulu, B. I. ve Ceylan, Z., (2015). "The Old Mosque (Eski Camii) At Nimetli Village, Seben District Of Bolu And Its Conservation Problems", *Gazi University Journal of Science Part B: Art, Humanities, Design And Planning (GU J Sci Part: B) 3(3)*, 47-53.
- Akyol, A. A. (2008). *Eskişehir - Günyüzü Kuzören Köyü Cami Yapı Malzeme Analizi Raporu*, Erişim: T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi.
- Altınsapan, E. ve Parla, C., (2004). *Eskişehir Selçuklu ve Osmanlı Yapıları I*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Anadolu'da Kırsal Mimarlık, (2012). Bursa: ÇEKÜL Vakfı, Tarihi Kentler Birliği, Bursa Büyükşehir Belediyesi.
- Aran, K. (2015). "Barınaktan Öte Anadolu Kır Yapıları", *Güney Mimarlık*, 19, s. 10-14.
- Aran, K. (2000). *Barınaktan Öte Anadolu Kır Yapıları*, Ankara: Tepe Mimarlık Kültürü Merkezi.
- Batur, A. ve Öymen Gür, Ş. (2005). *Doğu Karadeniz'de Kırsal Mimari*, İstanbul: Milli Reasürans T.A.S.
- Ceylan, S. (2010). "Kırsal Mimarinin Örneklerinden "Serenler" in Coğrafi Açından İrdelenmesi", *Eastern Geographical Review*, 27, s. 151-168.
- Delibaş, R. M. ve Erten, E., (2016). "Kırsal Mimari Bağlamında Konya Halkapınar Evlerinin Mimarisi Üzerine Bir İnceleme", *Çukurova Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 34(3), s. 95-105
- Durukan, İ. (2003). "Mersin/Athlar (Sadıye) Kırsal Mimari Envanter Raporu", *Türkiye Bilimler Akademisi Dergisi (TÜBA-KED)*, 1, s.130-149

- Eres, Z. ve Akın, N., (2010). “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Kurulan Planlı Kırsal Yerleşmeler”, *İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) Dergisi/A Mimarlık, Planlama, Tasarım*, 9(1), s. 79-90.
- Giray Küçük, S. ve Eyüpgiller, K. K., (2014). “Çatalca Vilayetindeki Tarihi Camilerin Mimari Analizi”, *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, 8, s. 106-119.
- Göçeri, B. (2010). *Temettuat Defterlerine Göre Günyüzü Nahiyesinin Sosyo-ekonomik Yapısı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.*
- Günyüzü İlçesi, http://www.eskisehirliyiz.biz/eskisehir/ilce_index.asp?sec=3&bolgeid=29. Erişim Tarihi: 13.12.2016.
- Karabulut, İ. (2007). *Çoruh Vadisi Kırsal-Köy Yerleşim Örnekleri ve Sanat Yapıları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.*
- Kavas, K. R. (2011). “Patterns Of Environmental Coherence in the Rural Architectural Tradition of Ürünlü (Akseki-İbradı Basın)”, *Metu Journal of Faculty of Architecture (METU JFA)*, 28 (1), s. 23-40.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, *Taşınmaz Kültür Varlıklarının Gruplandırılması, Bakım Ve Onarımları, 660 Sayılı İlke Kararı*, <http://teftis.kulturturizm.gov.tr/TR,13918/660-nolu-ilke-karari-tasinmaz-kultur-varliklarinin-grup-.html>. Erişim Tarihi: 13.01.2017.
- Özgüner, O. (1968). “Köyde Mimari Doğu Karadeniz”, *Mimarlık* 62, 6(12), s. 19-27.
- Özgüner, O. (1970). *Köyde Mimari Doğu Karadeniz*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Parla, C. (2012). “Eskişehir Beylikova İlçesi Camilerinde Döner Eksenli Ahşap Bindirme Tavanlar”, *XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, 19-21 Ekim 2011, II. Cilt, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi*, s. 645-666.
- Parla, C. (2008). “Eskişehir Kuzören Köyü Camii’nde Merkez Olgusu ve Kubbeli Döner Eksenli Bindirme Tavan”, *XII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, 15-17 Ekim 2008, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi*, s. 342-351.
- Selvi, F. (2011). *Karaman – Başyayla Konutlarının Mimari Özelliklerinin İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.*
- Sümerkan, M. R. (2008). *Rize’de Fındıklı ve Güneysu Kırsal Mimarisi*, Yayın Kurulu, Yücel Yıldırımkaaya ve Zekeriye Sarıhan, Rize: Umur Basım.
- Uzun, Z. ve Çiftçi, A., (2017). “Space Analysis of Traditional Wooden Mosques in Samsun in Kavak Town , Middle Part of Black Sea Region, Turkey”, *International Journal of Heritage Architecture*, 1(3), s. 322–333.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü, (2008). *Meridien Eski Eser Programı ve Yatırım Programı Arşivi, Eskişehir, Günyüzü, Kuzören Köyü Camii Dosyası*, Erişim: T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi.